

L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MENNA (SENTMENAT, VALLÈS OCCIDENTAL): FASE I

JOAN-MANUEL COLL i RIERA,
JOSEP-A. MOLINA VALLMITJANA,
JORDI ROIG i BUXÓ.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

L'església vella de Sant Menna, part integrant d'un conjunt arqueològic-arquitectònic constituït per les restes de l'esmentada església, el campanar de torre romànic, la rectoria associada i la necròpoli annexa, està situada en un extrem, al migdia, de la vila de Sentmenat (Vallès Occ.), al cim d'un turonet (entre 300 i 325 m snm) que s'aixeca sobre una terrassa fluvial, avui desfigurada, delimitada per un gran meandre de la riera de Sentmenat.

ANTECEDENTS

El projecte de rehabilitació i restauració de la rectoria s'inicià l'any 1990 per part de l'Escola Taller de Sentmenat. L'existència del campanar de torre romànic i del mateix edifici de la rectoria feien pressuposar l'existència de restes arqueològiques, per la qual cosa l'Escola Taller estimà convenient de crear un mòdul d'arqueologia. La intervenció arqueològica s'inicià el novembre de 1992, amb caràcter d'urgència, i es perllongà fins al juny de 1994.

Aquesta intervenció arqueològica de la quasi totalitat del recinte ha permès documentar l'evolució d'un edifici religiós i els seus annexos des

de la tardoantiguitat (s. V) fins a l'època contemporània (s. XX).

La dilatada seqüència cronològica i la complexitat estratigràfica del jaciment han fet necessària una classificació i periodització del conjunt en sis fases, determinades per la dinàmica arqueològica i estratigràfica, i també per l'evolució de les estructures arquitectòniques, a partir de les quals s'han desenvolupat la resta d'elements associats, com ara enterraments i sitges.

La monografia d'aquest jaciment ha estat, recentment, publicada, i s'hi fa una anàlisi i estudi exhaustiu de totes les fases documentades (ROIG-COLL-MOLINA, 1995).

L'ESGLÉSIA D'ÈPOCA PALEOCRISTIANA

L'actuació arqueològica ha posat al descobert una primera església, datada a mitjan-final s. V a partir dels materials i elements arqueològics associats, constituïda per una única nau rectangular (10x5m), i un absis, també rectangular (3 x 3.25m), orientat a llevant.

Des del moment en què s'aixeca l'església fundacional, ja es documenta la presència d'inhumacions i, per extensió, d'un espai cementiri ben definit, a redós de l'edifici, de tradició i característiques tardoromanes eminentment cristianes. Aquest fet ens permet afirmar que l'assimilació, en un únic concepte, de necròpoli i església té lloc des de la tardoantiguitat en el cas de Sant Menna.

El paviment, no conservat *in situ*, seria d'*opus signinum*, del qual es recuperaren gran quantitat de panots dins les rases i les sitges. La presència, d'altra banda, de trossos d'*opus testaceum* de factura grollera, reaprofitats en l'estructura d'algunes tombes d'època visigòtica i a les rases de fonamentació romàniques, apunten l'existència d'un segon paviment o, tal volta, refeccions.

Els murs eren d'*opus incertum*, constituït per rierencs lligats amb gran quantitat de morter. D'aquest morter es van trobar, també, nombrosos fragments, alguns reaprofitats, a l'estructura de l'edifici romànic i dins les sitges.

Aquesta església inicial fou identificada, arqueològicament, a partir de les rases de fonamentació localitzades, i confirmada perimetralment per la disposició d'un seguit de sitges i enterraments situats fora i dins de l'e-

difíci a tocar els murs.

Es varen documentar perfectament les rases de fonamentació de la zona de la capçalera de l'edifici ocupada per l'absis. Es localitzà, d'aquesta manera, la porta o espai d'accés al santuari, delimitada pel brancal esquerre (UE 195), encara amb una filada de grans rierencs sense lligar a dins. Altrament, es va poder delimitar la rasa de fonamentació del brancal dret, perfectament retallada a l'argila (UE 179), la qual cosa va permetre identificar aquesta part com a presbiteri d'època paleocristiana.

Cal assenyalar que, dins l'estrat de preparació de la rasa de fonamentació del mur est de l'absis, foren trobats alguns fragments ceràmics (TSAD, comuna i àmfora africana) datables al segle V.

L'església, a més, constava d'una cambra o aula quadrangular annexa al nord (2.25x2.25m). Aquesta aula és un àmbit tancat i exempt, que s'adossaria al mur nord de la nau, a tocar l'absis. Aquest àmbit es comunicaria amb l'església mitjançant una porta oberta al mur sud de l'aula, conservada encara dins el parament de l'església romànica.

Aquesta aula, visible dins l'estructura del campanar romànic, conserva encara tres murs en força bon estat: el mur oest (UE 04), el mur nord (UE 05) i el mur est (UE 35); aquest darrer, tallat clarament pel mur est del campanar preromànic (UE 36). Només es conservava l'arrencada del seu paviment original, que quedà destruït en un moment posterior: entre les fases I i II, per un paviment d'*opus caementicium* d'un metre, aproximadament, de gruixària (UE 02), constituït per un nucli de còdols i/o rierencs de grans dimensions lligats amb morter, amb una capa de còdols més petits per sobre, i un anivellat i allisat de morter de bona qualitat a la superfície.

La paret sud de l'aula (UE 38) conservava, a més, l'accés original a la nau d'època paleocristiana (UE 43), si bé aquest mur no resol, satisfactòriament, quina seria la solució estructural dels punts d'unió entre l'aula i la nau de l'església. Finalment, al centre de l'estança, es localitzà un retall circular (UE 08) al paviment d'*opus caementicium* cobert ja per un paviment de còdols pertanyent al campanar romànic.

La datació de l'església, a mitjan-final s. V, s'avé amb la resta d'estructures, si bé cal apuntar la possibilitat que l'aula quadrangular annexa, a causa de la seva disposició i unió estructural amb la nau de l'església, ultra la seva pròpia morfologia, tingui una datació més tardana dins la mateixa fase.

LA NECRÒPOLI

Associada a l'església fundacional, es documentà una necròpoli situada dins i fora de l'edifici, la qual fou augmentant i estenen-se en el decurs d'aquesta fase. Es varen distingir dues subfases: **fase IA** i **fase IB**. Entre ambdues s'observen, de manera més o menys accentuada, diferències en la tipologia i en la distribució espacial dels enterraments.

Els límits cronològics de les dues subfases els determinava la tipologia dels enterraments i la seqüència estratigràfica: les tombes de la fase IA, sepultures de tradició baix imperial coetànies al primer edifici religiós, es datarien entre el s. V i el s. VI; les de la IB, associades també al mateix edifici, es datarien entre la darrera del s. VI i el s. VIII, aproximadament, i afectarien, en molts casos, les de l'anterior fase.

Cal tenir en compte que algunes d'aquestes tombes poden oferir una major amplitud cronològica al llarg de la fase I.

FASE IA (S. V-VI)

Durant aquesta fase es documentaren els següents tipus: les tombes de *tegulae* a doble vessant (tipus A, el predominant), les caixes -d'obra i de rajols- (tipus C i B) i les fosses amb coberta plana -de lloses o *tegulae*- o sense coberta associada als individus infantils.

Els enterraments d'aquesta fase es varen localitzar tant a l'interior com a l'exterior de l'església; el nombre total fou de catorze enterraments d'adults (quinze individus) i nou enterraments infantils (divuit individus).

A l'interior de l'edifici, als peus de la nau, es localitzaren un seguit d'inhumacions datables al llarg dels s. V, VI i VII. Aquest sector interior de necròpoli era constituït per tres tombes corresponents a tres individus adults i vuit fosses corresponents a disset individus infantils menors de cinc anys.

És destacable el fet de localitzar una petita necròpoli d'individus infantils, agrupats als peus de l'església, amb una clara intencionalitat religiosa de protegir els nounats (no batejats) dins l'edifici cristià.

Entre els enterraments de l'interior, es documentaren tres casos de reutilització d'una mateixa tomba (ents. 31/38/64); en tots els casos es tracta de sepultures infantils en les quals apareix un individu -el darrer inhumat- ocupant la tomba i una concentració d'ossos -el primer inhumat- arraconats al seu costat.

Un element de datació és la presència, en alguns d'aquests enterra-

ments, de materials arqueològics significatius, com un botó de bronze trobat a l'enterrament 28 (caixa d'obra, de morter i còdols) i un fragment de TSAD associat a l'enterrament 38 (fossa d'un individu infantil), datables entre els segles V i VI.

L'estratigrafia horitzontal o la interrelació entre unitats estratigràfiques proporciona un altre criteri de datació. La sitja 3, per exemple, amortitzada dins la fase IB, tallava els enterraments 38 i 27; i la sitja 4, de la fase II, tallava els enterraments 27 i 24; i una altra sitja, la 6, de la fase IB, afectava parcialment l'enterrament 64. Així mateix, elements arquitectònics més moderns, com un pilar del s. XV, destruïren parcialment l'enterrament 28.

Pel que fa als enterraments de l'exterior, aquests voltaven completament l'edifici per dues bandes: la nord i la sud.

Al sector sud, es localitzaren sis tombes i una inhumació en sitja d'aquesta fase, disposades paral·lelament al mur de migjorn de la nau de l'església fundacional. Tres d'aquestes tombes s'alineaven longitudinalment, en direcció est-oest, i dues eren situades paral·lelament, entre aquelles i el mur sud de l'església, aprofitant la resta d'espai buit.

Al sector nord, es localitzaren cinc tombes d'aquesta fase. Algunes d'aquestes tombes ja estaven afectades per enterraments de la fase IB i per construccions medievals; d'altres varen aparèixer força arrasades per refecions baix medievals.

Es documentà únicament la reutilització d'un mateix enterrament (ent. 116): es tractava d'una tomba de *tegulae* a doble vessant, en la qual s'observà la presència d'un individu adult dipositat en decúbit supí, i sota seu els ossos del primer inhumat agrupats i arraconats.

FASE IB (S. VII-VIII)

Pertanyents a aquesta fase es localitzaren trenta-cinc enterraments, tots a l'exterior de l'església. Aquests poden dividir-se, tipològicament, en tomba de lloses a doble vessant (tipus D), caixa de lloses (tipus F), caixa de còdols fent muret (tipus G) i fosses, rectangular i/o oval, amb coberta plana de lloses (tipus E). Quatre d'aquestes tombes presentaven un ressalt antropomorf a la capçalera.

Aquesta segona fase estava definida per un augment en la densitat dels enterraments, i es localitzaren ja agrupacions de tombes de tipus fami-

liar. En aquestes concentracions, a més, es trobaren enterraments infantils associats, fet que no succeïa en l'anterior fase.

La datació la determinava bàsicament l'estratigrafia, ja que aquestes tombes tallaven o cobrien estructures de la fase precedent i/o eren cobertes o tallades per estructures de períodes posteriors.

En tres casos es documentà l'existència de material arqueològic dins de les tombes, sense que aquest semblés que correspon a cap mena d'aixovar, llevat, però, de l'enterrament 56, en el qual es va trobar, a l'alçada del que seria el coll de l'inhumat, un penjoll de petxina que ben bé podria ser-ho. Es va poder evidenciar l'existència de remenaments *post mortem*, puntuals, que afectaven visiblement la disposició dels ossos de les extremitats o de la cintura pelviana, atribuïbles, amb tota probabilitat, a saqueigs i/o robatoris de material d'abillament.

Es documentaren cinc casos de reutilització d'una mateixa sepultura: quatre corresponien a fosses amb coberta plana de lloses, ocupades per dos individus adults, llevat d'una en què hi havia un adult i un infant. Les característiques eren similars a les reutilitzacions esmentades en l'anterior fase.

LES SITGES

D'aquesta fase es localitzaren cinc sitges, de perfil ovoïdal i fons aplanat. Dues (2/10) correspondrien a la fase IA de la necròpoli i tres (3/6/15), a la IB.

Les dues més antigues (2/10) estaven situades a l'exterior de l'església, a la banda de migdia de l'absis. La seva proximitat, l'una al costat de l'altra, i la ubicació mateixa fan pensar en l'existència d'algun tipus d'estructura aèria de cobriment a redós de l'absis. Els materials de rebliement: material d'obra (*tegulae*, *imbrices* i morter), àmfora africana i ceràmica comuna reduïda donen una datació per a llur amortització entre mitjan i final del segle VI. Alhora, ambdues eren tallades per enterraments de la fase IB.

Les altres tres sitges (3/6/15) foren localitzades a l'interior de l'església: dues de juntes al mig de la nau i la tercera, als peus. Es varen poder datar al llarg dels s. VII i VIII a partir dels pocs materials arqueològics que contenien: trossos d'*opus signinum* i *testaceum*, morter i *tegulae*, part d'una

olla i fragments diversos de ceràmica comuna reduïda feta a torn lent, sense documentar-s'hi ni un sol fragment de teula aràbiga medieval.

Aquestes estructures ja tallaven, o afectaven si més no, alguns dels enterraments infantils localitzats a l'interior de l'església i atribuïts estratigràficament a la fase IA.

ELS MATERIALS

La major part dels materials d'aquesta primera fase són ceràmiques i materials d'obra. Entre aquests es trobaren algunes ceràmiques fines tardanes així com àmfores africanes i ceràmica comuna reduïda d'època tardoromana i visigòtica. Els materials d'obra, majoritaris, són constituïts per *tegulae*, *imbrices* i rajoles/cairó.

Les ceràmiques fines procedeixen majoritàriament de sitges medievals i de l'estrat general de terres de la necròpoli (UE 75); llevat, però, del fragment de TSAD trobat dins l'enterrament 38, les procedents d'un abocador tardoromà (UE 481) i el significatiu fragment de vora de TSAD trobat a la preparació de la rasa de fonamentació de l'església paleocristiana. Estan representades, bàsicament, per la TSAD i les TSGT (DSP) tardanes, les quals presenten una cronologia molt homogènia clarament relacionable amb aquesta primera fase del jaciment.

Aquestes ceràmiques fines abracen una cronologia entre mitjan s. V per als materials antics i la primera meitat del s. VI per als més recents, i constitueixen un dels pocs exemples de les darreres importacions de ceràmiques fines associades a una edificació d'ús religiós.

La ceràmica comuna d'època tardoromana i visigòtica està representada per alguns fragments d'olles de coccio reductora obrades a torn ràpid, ultra nombrosos fragments d'olles obrades a torn lent.

Les àmfores africanes hi són representades en poca quantitat però suficientment per comprovar que arriben durant aquesta primera fase, ja sia com a contenidors de vi o com a envasos reutilitzats.

El vidre també hi és present, amb alguns fragments de plats i/o copes de color verd clar i translúcid.

Els materials d'obra, com les *tegulae*, *imbrices* o rajoles, hi són força ben representats, i s'aprecia una diversitat significativa en les pastes i en les formes, fet que ens duu a creure que molts d'aquests materials són reapro-

fitats d'altres edificacions d'època romana. D'entre les *tegulae*, cal destacar-ne una, amb l'estampilla del fabricant en caràcters grecs, procedent d'una tomba de *tegulae* a doble vessant.

Procedents dels paviments, es conserven nombrosos panots d'*opus signinum* de bona qualitat i consistència molt dura, i alguns d'*opus testaceum* de factura molt irregular i grollera; així mateix, es conserven grans quantitats de morter de l'alçat de les parets, alguns d'ells amb restes d'un arrebossat blanc de molt bona qualitat.

CONSIDERACIONS

L'excavació arqueològica del conjunt ha permès identificar una església d'època paleocristiana d'una nau i absis rectangular, datada a mitjan-final s. V pels materials associats, la qual originà immediatament una necròpoli al seu voltant.

La tipologia de l'edifici és força atípica pel que fa a construccions religioses d'època paleocristiana i s'allunya dels models coneguts a la península. Tanmateix, pot paral·lelitzar-se amb altres edificis similars, també de planta rectangular i amb les mateixes cronologies, com són: la presó de Sant Vicent (València)(Pascual-Soriano, 1994), la capella de Sainte Geneviene (Saint Denis, París)(Brankovic, 1990) i l'església de Tiffeltassine (Algèria)(Guy-Duval-Caillet, 1992).

Aquesta preservació d'estructures així com l'absència de reformes identificades confirmen la conservació del primer edifici en ús fins a mitjan segle XI, en què es construeix una nova església, de tipus romànic, damunt l'anterior (fase III).

Aquest no és un fet atípic, ja que se'n coneixen altres casos, molt similars, com són Sant Pau de Riu-sec (Sabadell, Vallès Occ.)(Roig, 1993, 1994b), Santa Maria d'Artés (Bages)(Julià-Kliemann, 1992) i Santa Margarida de Martorell (Baix Llobregat)(Navarro-Mauri, 1987), on ha estat documentada la conservació dels edificis religiosos tardoantics fins a època alt medieval. Així, tenim, per exemple, el cas de Santa Margarida de Martorell, on s'esdevé la reutilització i conservació de paraments en alçat, com en el cas de l'estructura del campanar preromànic de Sant Menna; i a Sant Pau de Riu-sec, el reaprofitament de les fonamentacions d'època tardoromana per a bastir una nova església romànica.

Pel que fa a l'existència d'una aula annexa, també es troba documentada en esglésies com les de Sant Cugat del Vallès (Barral, 1974) i la de la neàpolis d'Empúries (l'Escala, Alt Empordà)(Palol, 1967), identificades com a àmbits funeraris; o la de la basílica de l'Amfiteatre de Tarragona, la qual possiblement fóra una sagristia (TED'A, 1990). La funcionalitat de l'aula de Sant Menna no pot determinar-se; amb tot, és possible identificar-la amb una sagristia o espai d'ús funerari, ateses les seves característiques.

Associada al conjunt religiós, es documentà una necròpoli, en la qual es va intervenir arqueològicament de manera parcial, ja que aquesta ultrapassava els límits de l'àrea d'excavació.

Aquesta necròpoli, amb un origen tardoromà, es va constituir, immediatament després de la construcció de l'església fundacional, al seu voltant, amb tombes alineades longitudinalment i paral·lelament a les façanes. Així mateix, es documenta l'existència de tres enterraments d'adults i un seguit d'inhumacions d'infants a l'interior de l'església durant la fase I.

L'existència d'una necròpoli a l'interior de l'edifici, en ús, és un fet usual a les esglésies d'època paleocristiana i visigòtica, amb casos propers com són els de Santa Maria d'Artés (Julià-Kliemann, 1992), Sant Cugat del Vallès (Barral, 1974) i l'església de la neàpolis d'Empúries (Palol, 1967). Els enterraments d'individus adults, a més, podrien correspondre a personatges rellevants, i les inhumacions infantils podrien relacionar-se amb l'existència de necròpolis d'albats.

Contràriament, al llarg de la fase IB només documentem enterraments a l'exterior de l'església, i apareixen associacions significatives, com una filera de sepultures enfront de la façana oest, o bé l'aparició d'agrupaments d'enterraments.

Aquests tipus d'agrupaments estan ben documentats en necròpolis coetànies com la de les Goges (Sant Julià de Ramis, Gironès), amb tombes paral·leles i alineades (Agustí *et alii*, 1993); o bé, en agrupacions d'individus adults i infantils, com a Sant Esteve de Caldes de Malavella (Selva)(Merino-Agustí, 1991).

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ, B.; CASELLAS, L.E.; FOGUET, B.; LLINÀS, J.; LÒPEZ, J.; MERINO, J.; POU, J.; TIÓ, X., «La necròpoli de les Goges, Sant Julià de Ramis, Gironès», a *Tribuna d'Arqueologia 1991-1992*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona (1993), p. 117-128.
- AMO, M.D. del, *Estudio crítico de la necrópolis paleocristiana de Tarragona*, Tarragona (1979).
- BARRAL, Xavier, «La Basilique paléochrétienne et visigothique de Sant Cugat del Vallès (Barcelona). Dossier archéologique et essai d'interprétation», a *Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité*, 86 (1974), p. 891-926.
- BRANKOVIC, Branislav, *La basilique de Saint Denis. Les étapes de sa construction*, Éditions du Castelet, Boulogne (1990).
- GUY, Isabelle; DUVAL, Noël; CAILLET, Jean-Pierre, *Basiliques chrétiennes d'Afrique du Nord. I. Inventaire des monuments de l'Algérie*, a Collection des Études Augustiniennes, Série Antiquité-130, Institute d'Études Augustiniennes, Paris (1992), p. 195-196.
- JULIÀ, Josep-Ramon; KLIEMANN, Katia, «Excavacions arqueològiques a la plaça Vella d'Artés (Bages)», a *Arqueologia i patrimoni a la Catalunya interior. Últimes investigacions*, Miscel·lània d'Estudis Bagencs, 8, Manresa (1992), p. 37-74.
- MERINO, J.; AGUSTÍ, B., «La necròpoli paleocristiana de Sant Esteve (Caldes de Malavella, la Selva)», a *Cypsela*, VIII (1990), Girona, p. 219-238.
- NAVARRO, R.; MAURI, A., «La secuencia estratigráfica de la necrópolis de Santa Margarita (Martorell, Barcelona)», a *Actes del II C.A.M.E.*, Madrid (1987).
- PALOL, P., *Arqueología cristiana de la España Romana (s. IV-VII)*, CSIC, Madrid (1967).
- PASCUAL PACHECO, J.-SORIANO SANCHO, R., «La evolución urbana de Valencia desde época visigoda hasta época taifa (siglos V-XI)», a *Actes del IV C.A.M.E.*, Tom II, Alacant (1994), p. 137.
- ROIG, A., «Sant Pau de Riu-sec, Sabadell», a *Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, Col·lecció Anuari d'Intervencions arqueològiques a Catalunya, 1, Departament de Cultura de la

Generalitat de Catalunya, Barcelona (1993), p. 273.

ROIG, Albert, *Memòria de la intervenció realitzada a Sant Pau de Riu-sec (Sabadell) de 1979 a 1986*, Memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona (1994).

ROIG i BUXÓ, Jordi; COLL i RIERA, Joan-Manuel; MOLINA i VALLMITJANA, Josep-A., *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: del segle V al XX*, Sentmenat (1995).

TED'A, *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l'església romànica*, «Memòries d'excavació», 3, Tarragona (1990).

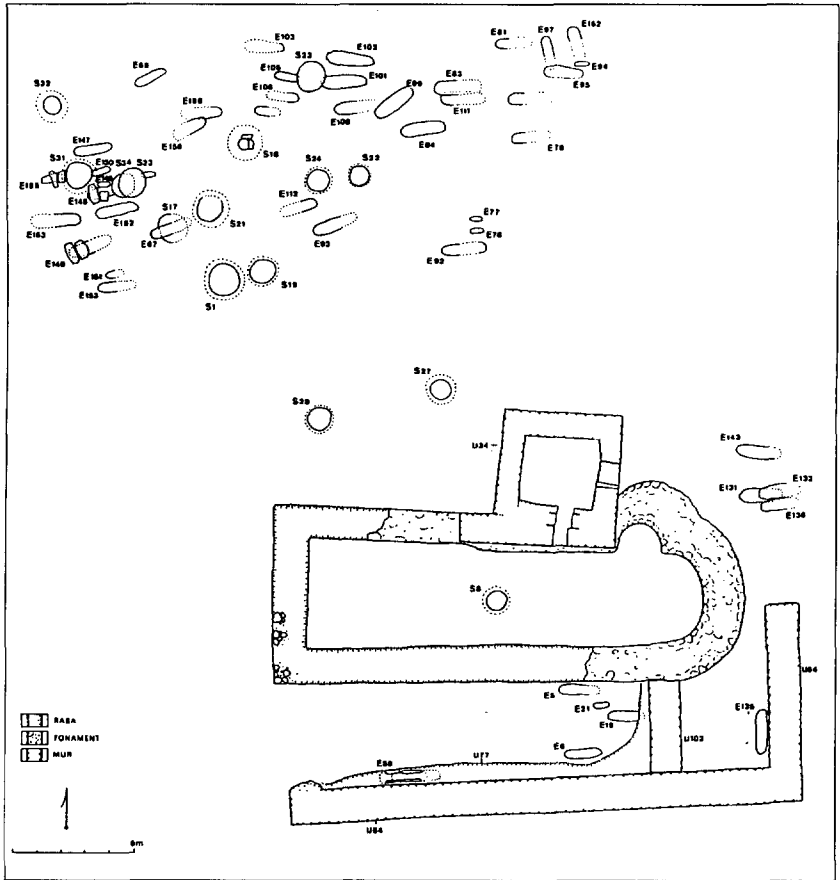

Figura 3.- Planta de la fase III: l'església romànica i la sagrera (dibuix, Jordi ROIG i BUXÓ, 1994).

L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MENNA (SENTMENAT, VALLÈS OCCIDENTAL): FASE I

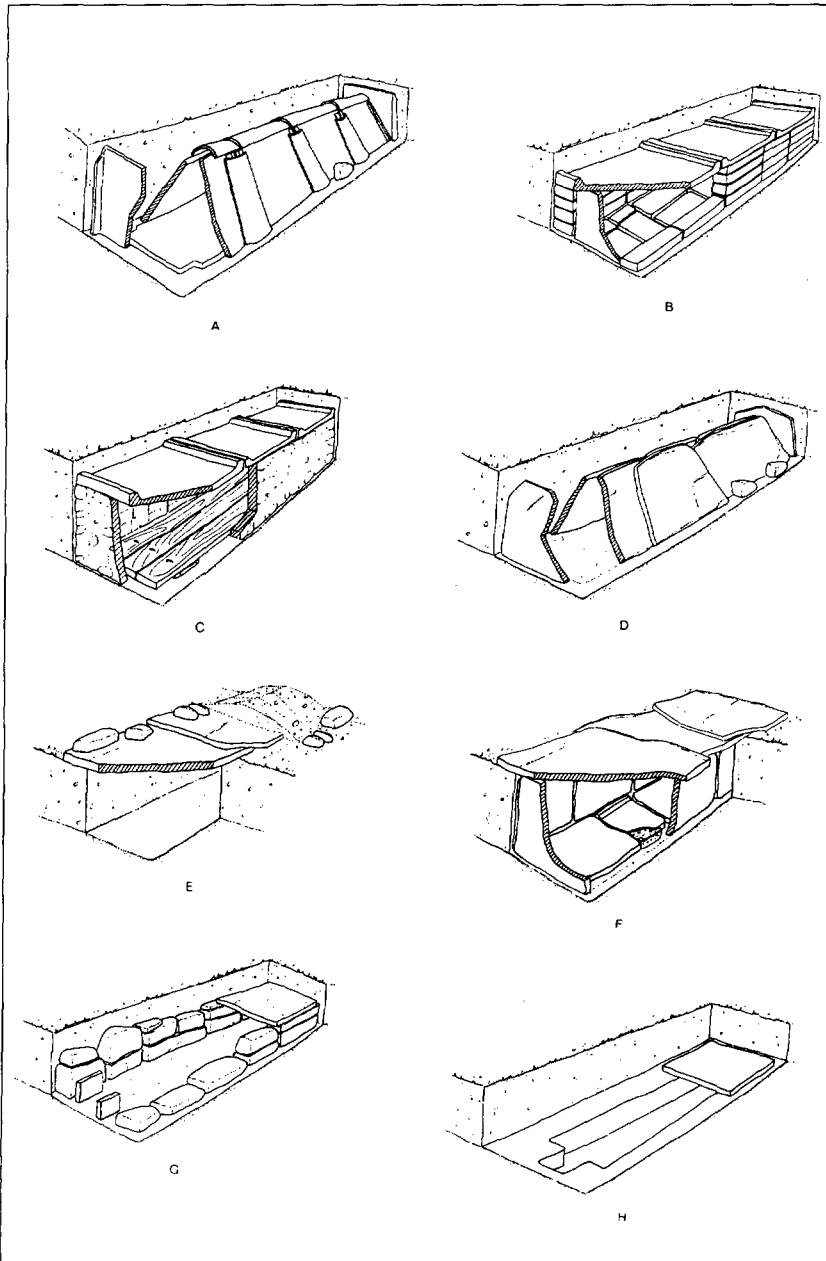

Figura 4.- Tipologia dels enterraments apareguts a Sant Menna. Fase Ia: A, B i C. Fase Ib: D, E, F i G. Fase II: H (dibuix, Jordi ROIG i BUXÓ, 1994).